ESTAT ACTUAL I TRANSFORMACIONS DE LA DEMOCRÀCIA

De l'estabilitat a la incertesa: transformacions geopolítiques i desafiaments democràtics en els últims 50 anys

Sonia Sánchez Díaz

Membres de la guàrdia d'honor militar xinesa protagonitzen una marxa durant una cerimònia de benvinguda a l'expresident de l'Estat Major Conjunt dels Estats Units, Peter Pace, al Ministeri de Defensa a Pequín (Xina), el 22 de març de 2007. Fotografia: Staff Sgt. D. Myles Cullen (USAF)/Wikimedia Commons

> "El concepte de crisi ha esdevingut la manera fonamental d'interpretar el temps històric" [1]
>
> Reinhart Koselleck

La Revolució dels Clavells del 1974 va marcar l'inici d'un període de transició política al sud d'Europa que va conduir, gairebé simultàniament, a la desaparició dels últims règims autocràtics a Portugal, Grècia i Espanya, uns fets que formen part del que Huntington va denominar "tercera onada democratitzadora". [2] La qüestió que planteja aquest article és si aquesta onada democratitzadora, afavorida per la política de distensió o *détente* de la

Guerra Freda, va formar part d'una transformació més profunda, en què les capes tectòniques de l'ordre mundial s'estaven recol·locant i van provocar les fissures que han dut a la crisi actual de l'últim imperi occidental i el seu ordre neoliberal. Des d'una perspectiva geopolítica, l'article aprofundeix en els processos de transformació profunda de les estructures de poder ideològiques, econòmiques i polítiques que han tingut lloc, i intercala les escales regionals i globals, a fi de contextualitzar apropiadament els esdeveniments del passat i dilucidar què sembla que ens portarà el futur.

Anàlisi de les estructures que van sostenir l'ordre imperial occidental

Reflexionar sobre els canvis geopolítics que han tingut lloc des del 1974 requereix fer una anàlisi breu de les macroestructures de poder que han modelat el nostre temps des de la segona meitat del segle XX i que són: (i) l'auge de l'ordre econòmic capitalista liberal (i les versions alternatives "a la russa" o "a la xinesa" presents en el nou mil·lenni); (ii) la universalització de l'estat nació, i (iii) l'intent de construcció de l'hegemonia nord-americana com l'últim dels imperis globals occidentals. Aquestes estructures constitueixen els tres pilars del temps històric que anomenem *globalització*, i el seu impacte desigual és el que ha portat alguns a qüestionar-les i a parlar més aviat sobre *globalitzacions* o, fins i tot, sobre *antiglobalitzacions* [3].

Aquestes macroestructures han conviscut en un procés coconstitutiu, en què les crisis i les transformacions originades en alguna d'elles han provocat la transformació de les altres, i l'hegemonia nord-americana i el seu imperi informal projectat han estat els que més damnificats han sortit d'aquests xocs de plaques tectòniques. A continuació, analitzarem per què i mirarem d'assenyalar-ne les causes i de situar en el temps i en l'espai l'origen del seu declivi.

Els Estats Units, potència global o globalisme nacionalista?

Des d'un punt de vista ideològic, l'imperialisme ha estat l'element central de la modernitat política i, alhora, des del segle XIX, el principal responsable de la fragmentació de la globalització. Aquesta fragmentació va ocasionar una fractura racial, econòmica i "civilitzacional" dominada per l'intent europeu o occidental d'explicar i legitimar la seva superioritat, cosa que va donar origen a la desigualtat i falta de cohesió que encara amenaça el nostre món i que suposa el principal obstacle a la seva governabilitat.

> L'imperialisme ha estat l'element central de la modernitat política i, alhora, des del segle XIX, el principal responsable de la fragmentació de la globalització

D'aquest passat històric van sorgir els dos imperis informals que van marcar les principals dinàmiques de rivalitat geopolítica des de la Segona Guerra Mundial fins al 1991: els Estats Units i la Unió Soviètica. L'època de la Guerra Freda va ser, a causa d'això, un temps marcat per la cerca de l'equilibri entre el que podríem anomenar *globalitzacions rivals*, cosa que va donar lloc a geografies *ad hoc*, caracteritzades per la regionalització d'un "món lliure", sota l'hegemonia dels EUA, i d'un món "comunista", liderat per l'URSS sota l'ègida d'un antioccidentalisme militant.

Com que els Estats Units van ser l'únic supervivent d'aquesta competència geopolítica per dominar el món, em centraré a explicar aquesta supervivència i eventual declivi, per a l'anàlisi dels quals es requereix, en primer lloc, una conceptualització breu sobre què entenem per *imperi*. Un imperi informal, com ara el nord-americà, és l'organització en què, tot i que hi ha un poder polític situat al nucli, es permet als poders polítics perifèrics desenvolupar una certa sobirania formal, però amb una autonomia significativament limitada per l'ús de la intimidació militar o econòmica. [4] Segons Michael Mann, en funció del tipus de coacció utilitzada, els imperis informals es podrien dividir en tres subtipus: (i) l'imperi informal de la canonera, caracteritzat per intervencions militars intenses però breus sobre territoris no colonitzats però sobre els quals es pretén influir; (ii) l'imperialisme econòmic, en el qual la coacció militar se substitueix per la coacció econòmica, mitjançant la intervenció en les economies perifèriques a través d'"ajustaments estructurals" imposats per les organitzacions financeres internacionals que l'imperi lidera, i, finalment, (iii) l'imperi informal mitjançant representants o *proxies* locals, que consisteix en una espècie de subcontractació de la coacció a canvi de la concessió d'ajut econòmic o militar.

D'aquesta manera, en l'àmbit de la coacció o hegemonia militar, els EUA han exercit l'hegemonia a través d'institucions internacionals de seguretat com ara el Consell de Seguretat de les Nacions Unides o l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN), així com a través de la construcció d'una xarxa d'estats clientelistes fidelitzats mitjançant aliances defensives i contractes armamentístics.

En l'àmbit economicofinancer, els Estats Units han dominat a través del dòlar i la seva paritat amb l'or en el sistema Bretton Woods (fins al 1971), i també mitjançant altres subproductes, com el Banc Mundial o el Fons Monetari Internacional. Finalment, en l'àmbit comercial, han exercit el domini ideològic i normatiu a través de l'Acord General sobre Aranzels Duaners i Comerç (GATT, per la sigla en anglès) o l'Organització Mundial del Comerç, i han situat el lliure comerç com a condició i garantia de la seva influència hegemònica.

El seu imperi informal mitjançant *proxies* l'han desenvolupat, tanmateix, intervenint militarment per defensar o instal·lar règims clientelistes, i són representatives d'aquesta tendència les seves intervencions en països de l'Orient Mitjà com l'Iran (fins al 1979), l'Iraq, Israel, l'Aràbia Saudita o Kuwait, dels quals s'han servit per exercir el control geoestratègic mitjançant l'assistència militar directa o l'establiment de bases militars als seus territoris. En aquest context, des de la dècada dels setanta, la majoria de les ocasions han dominat mitjançant l'ús de *proxies* i de forma deslocalitzada, motivats en els seus objectius per la defensa del capitalisme molt més que per qüestions ideològiques

relacionades amb la defensa de la democràcia, malgrat haver estat aquesta la narrativa legitimadora dominant, ja que la prosperitat dels Estats Units ha estat associada a la prosperitat de l'economia global per part de les seves elits, que han associat el concepte de democràcia al concepte de llibertat d'empresa, però, fonamentalment, de l'empresa nord-americana.

> Els Estats Units han exercit l'hegemonia a través d'institucions com l'OTAN o el Consell de Seguretat de l'ONU, i amb la construcció d'una xarxa d'estats clientelistes fidelitzats mitjançant aliances defensives i contractes armamentístics

Els autors com Cox o Wallerstein que, des de diferents perspectives teòriques, qüestionen la realitat de l'hegemonia nord-americana pel fet d'estar subjecta als condicionants de les altres macroestructures de poder o per la simple presència de pols de resistència a la seva hegemonia, convergeixen amb autors com Mann en la idea que l'interès geoeconòmic pel control de regions remotes per part dels Estats Units ha constituït, més que una hegemonia, una mena de "globalisme nacionalista" que no entenia de límits geogràfics. Això és així perquè els interessos dels Estats Units es projectaven simbòlicament de cap a cap del planeta, i convertien qualsevol amenaça llunyana en una de propera [5] mentre disminuïa, en aquest procés, la seva capacitat d'influir en moltes dinàmiques polítiques, econòmiques o ideològiques que tenien lloc en els intersticis de la globalització que pretenien dominar.

La dècada dels setanta: el gran punt d'inflexió

Intentar situar l'origen dels canvis que es van esmunyir per aquestes dinàmiques intersticials i que van conduir al declivi del món unipolar que va sorgir després de la Guerra Freda ens porta a situar-nos en la dècada dels setanta, coincidint amb les grans transformacions estructurals que van tenir lloc a escala econòmica i política i que van estar marcades per la sortida oficial dels Estats Units del sistema Bretton Woods el 1971, la crisi petroliera del 1973 i l'auge de nous actors regionals i transnacionals que contribuirien a desbancar finalment els Estats Units com a potència hegemònica al segle XXI. A continuació, analitzarem la relació entre aquestes transformacions.

La depreciació del dòlar provocada pel finançament de la guerra del Vietnam i que va precipitar la sortida del sistema Bretton Woods va fomentar que els Estats Units limitessin les intervencions directes a l'exterior i decidissin descentralitzar les seves actuacions mitjançant l'ús de *proxies* o aliats. Això va tenir tres repercussions que, de manera més o menys directa o indirecta, han contribuït a propiciar el seu declivi al segle XXI: (i) l'auge d'estats aliats o *proxies* que a llarg termini han resultat nocius per a la defensa dels interessos nord-americans i la seva consolidació com a referent hegemònic (Israel o l'Aràbia Saudita); (ii) l'auge de moviments gihadistes transnacionals antioccidentals que es van

poder finançar gràcies als petrodòlars provinents de la crisi del 1973, i (iii) el començament del despertar d'Àsia sota el lideratge de la Xina, que en la dècada dels setanta es trobava en una fase de redefinició de la seva política exterior, i que s'ha alineat amb la causa àrab, ha mirat d'establir relacions amb països del Tercer Món i destaca pel seu no intervencionisme militarista i la seva independència política respecte a les superpotències del moment. A tot això s'hi va unir l'entrada en una nova època d'implementació de reformes sota el lideratge de Deng Xiaoping, les quals provocarien un ràpid creixement econòmic que l'ha portat a convertir-se en el principal rival per a l'hegemonia dels Estats Units al segle XXI.

La guerra del 1973

De totes aquestes dinàmiques i esdeveniments, va ser la intervenció nord-americana en la guerra del 1973 —o la guerra del Yom Kippur, en suport a Israel— la que va tenir més impacte en les transformacions estructurals que vindrien després, ja que va generar l'aparició d'un nou actor sorgit dels deserts d'Aràbia per atorgar un caire híbrid a aquesta guerra: el petroli. Això va atorgar a actors com l'Aràbia Saudita una capacitat d'influència sobre l'economia mundial sense precedents. La intrusió de l'Organització de Països Exportadors de Petroli (OPEP) en l'economia amenaçava el prestigi i el lideratge polític i militar de l'imperi nord-americà. En aquest context, el suport a Israel que va iniciar l'administració Kennedy per fer servir la "canonera" israeliana davant l'expansió del nacionalisme àrab prosoviètic es va tornar incompatible amb la doctrina dels dos pilars desenvolupada fins aleshores. Aquesta doctrina, basada en el suport a l'Aràbia Saudita i l'Iran, garantia el proveïment petrolier i li assegurava el manteniment de l'hegemonia sobre els seus aliats, principalment Europa i el Japó, als quals es garantia l'accés a un petroli barat. L'equilibri que proporcionaven els dos pilars es va trencar amb la incorporació d'Israel al joc estratègic, i va acabar liquidat després de la Revolució iraniana del 1979. Ja el maig del 1973 el rei Faisal va advertir Nixon que necessitava tenir aliats àrabs per poder defensar els interessos dels Estats Units a l'OPEP, i que "no podria trobar aquests aliats mentre continués donant suport a l'ocupació israeliana de terres àrabs". [6]

L'impacte del boicot petrolier sobre les estructures de poder internacionals va ser tal que hi ha autors com Issawi que parlen d'una oscil·lació del poder en detriment d'Amèrica del Nord, evidenciat per l'abast de la paritat armamentística respecte a l'URSS, per l'aparició incipient dels mercats asiàtics i per l'assertivitat política i desconfiança creixents respecte als Estats Units dels membres de la Comunitat Econòmica Europea, que van preferir negociar directament amb els estats productors de petroli les condicions de subministrament. [7]

> El resultat més immediat de la crisi econòmica internacional fruit de la crisi petroliera del 1973 va ser l'enriquiment exponencial dels països exportadors de petroli i l'enfortiment de la seva influència com a referents al món musulmà

El resultat més immediat de la crisi econòmica internacional va ser l'enriquiment exponencial dels països exportadors de petroli i l'enfortiment de la seva influència com a referents al món musulmà, en poder pagar, gràcies als petrodòlars, la seva projecció política mitjançant el finançament de la seva ideologia wahhabista i rigorista entre musulmans d'Orient i Occident o d'actors politicoreligiosos com els Germans Musulmans, els mujahidins afganesos (dels quals sorgirien els talibans) o, posteriorment, Al-Qaeda. Tots ells van ser actors no estatals que arrossegarien els Estats Units al fangar en què es va convertir la guerra contra el terror, que va marcar les primeres dues dècades del segle XXI, i els van fer fracassar en les intervencions militars fallides que havien de conduir a la democratització del Gran Orient Mitjà, el nou Rimland, ple de zones grises que faria descavalcar de l'hegemonia l'últim imperi del segle XX.

Del "Make America great again" a la Iniciativa del Cinturó i Ruta de la Seda i a la guerra de dades: noves tendències geopolítiques al segle XXI

Si el segle XX va ser el segle dels Estats Units, la idea que el segle XXI serà el segle asiàtic ha planat sobre el discurs dels analistes geopolítics més actuals. Això és així per dos motius. En primer lloc, pel declivi de l'imperi informal nord-americà, ja explicat, reflectit en menys intervencionisme i una tornada a la defensa dels seus interessos nacionals, continguts en el lema aspiracional dels seus corrents polítics més conservadors: "Make America great again" (MAGA). En segon lloc, pel *sorpasso* econòmic projectat de la Xina als Estats Units al llarg de les pròximes dècades. El PIB xinès ascendia, el 2023, a 20 bilions de dòlars, davant dels 26,8 bilions de l'economia nord-americana; [8] per tant, la distància entre tots dos es retalla i s'enforteix l'assertivitat xinesa a l'exterior, reflectida en la Iniciativa del Cinturó i Ruta de la Seda (Belt and Road Initiative, BRI). Aquesta Iniciativa preveu la construcció de sis corredors terrestres i altres punts d'articulació de rutes comercials marítimes que suposaran la plataforma de cooperació econòmica i la construcció d'infraestructures (viària, ferroviària, portuària i energètica) més importants que s'hagin construït fins al moment per connectar Àsia, Europa i Àfrica.

El creixement econòmic i la projecció exterior xinesos situen els Estats Units en un dilema geopolític important, ja que per impedir aquest *sorpasso* haurien de comptar amb Rússia, i l'actual guerra d'Ucraïna sembla haver dinamitat tots els ponts que conduïen en aquesta direcció. En aquest sentit, el pitjor escenari que es pot plantejar per als Estats Units és la conversió de Rússia en un vassall del poder econòmic xinès, alimentat per la dependència energètica xinesa i per l'aïllament a què està sent sotmès el règim de Putin per part de les potències occidentals. L'equació d'aliats "antihegemònics" es complica si hi sumem l'Iran, una qüestió que va fer saltar les alarmes a Washington quan, l'abril del 2023, la Xina va aconseguir reunir a Beijing els principals antagonistes de l'Orient Mitjà: l'Iran i l'Aràbia Saudita, un fet que assenyalava el preludi d'una reconciliació que va començar amb la represa de les relacions diplomàtiques gràcies a la mediació del país asiàtic.

Però les noves tendències geopolítiques del segle XXI no pivotaran únicament entorn de

qüestions tradicionals de seguretat relacionades amb pols de poder estatals. Encara que es refermi la tendència cap al multilateralisme o cap a aquesta "unimultipolaritat" assenyalada per Huntington, els desafiaments principals per a la seguretat internacional provindran dels problemes derivats del canvi climàtic o per l'aparició de tecnologies de la informació disruptives que duen a una "guerra de dades" i que poden fer descarrilar el protagonisme dels estats i fomentar l'auge d'actors econòmics no estatals i transnacionals.

Reunió de representants de la Xina i els Estats Units per parlar sobre les relacions comercials entre els dos països, el 21 de febrer de 2019. Fotografia: Tia Dufour/Casa Blanca/Wikimedia Commons

El canvi climàtic ja ha començat a produir desplaçaments de població per fam i crisis alimentàries, i podria obrir en un futur no gaire llunyà un nou escenari de confrontació geopolítica entre les grans potències si no s'atura el desglaç de l'Àrtic. D'altra banda, la lluita contra el canvi climàtic està fomentant el desenvolupament de fonts d'energia no fòssils. Això provocarà canvis estratègics pel control dels recursos i farà perdre influència a estats que ara es consideren fonamentals per a la seguretat energètica.

En un altre àmbit, la competència pel control de les dades implicarà una transformació en la recopilació, anàlisi i ús estratègic de la informació, que s'alimentarà pel desenvolupament de noves tecnologies, com ara la intel·ligència artificial, que milloraran la capacitat d'anàlisi i la previsió de comportaments, totes dues fonamentals en la presa de decisions estratègiques. D'altra banda, la irrupció d'aquestes tecnologies en l'àmbit de la seguretat incrementarà els atacs cibernètics i la ciberdefensa, incloent-hi la capacitat de trencar codis i xifratges mitjançant la computació quàntica o la utilització de la cadena de blocs (*blockchain*) per assegurar la confiabilitat de la informació. En aquest sentit, no és forassenyat pensar que empreses com Google, Palantir Technologies, Oracle, Amazon o IBM poden ser tan influents per garantir la governabilitat mundial com actualment ho són els estats.

Però si hi ha un element que caracteritzarà les noves dinàmiques de poder i influència seran les tecnologies de manipulació de continguts, fetes servir de manera habitual per Rússia o la Xina com a manera d'influir en processos polítics que tenen lloc en tercers estats, de manera que provoquen pràctiques que es troben a la zona grisa híbrida i difuminen en el procés les línies divisòries entre la guerra i la pau. Les eines avançades de manipulació de missatges, com la generació de textos i continguts multimèdia mitjançant granges de trols o intel·ligència artificial, s'utilitzaran per crear informació falsa, desinformació o propaganda. Aquesta serà l'amenaça principal per a les democràcies de tipus occidental, subjectes als vaivens dels cicles electorals i sustentades sobre el dret a la informació i la llibertat de premsa. Si el desenvolupament tecnològic acaba portant-nos a un món en què la realitat i la ficció ja no seran fàcilment discernibles, augmentar la resiliència ciutadana davant la desinformació sembla la via més assenyada.

> Les tecnologies de manipulació de continguts, utilitzades per crear desinformació, seran l'amenaça principal per al futur de les democràcies de tipus occidental

En conclusió, si la Revolució dels Clavells va iniciar una nova onada democratitzadora que va posar fi als vestigis de l'autoritarisme a Europa, la revolució tecnològica podria portar a una onada contrària al segle XXI, en què la desconfiança i la conspiranoia acabin segrestant el projecte emancipador del liberalisme polític, cosa que sembrarà la desconfiança ciutadana en les institucions i els estats que les sustenten. Si és així, pot ser que la pròxima gran confrontació mundial ja no s'esperi al Pacífic o a l'Àrtic, sinó en les ments i els cors que sostenen el món tal com avui el coneixem.

REFERÈNCIES

1 — Koselleck, R. (2006). "Crisis". *Journal of the History of Ideas*, vol. 67, núm. 2, p. 371. Disponible en línia.
2 — Huntington, S. P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, vol. 4. University of Oklahoma Press.
3 — Held, D.; McGrew, A. (2007). *Globalization/Anti-globalization: Beyond the Great Divide*. Polity.
4 — Mann, M. (2013). *The Sources of Social Power,* vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press, p. 86-87.
5 — Mann, M. (2013). *The Sources of Social Power,* p. 26.
6 — Bennis, P. (2001). "What Has Been the Role of the UN in the Israel-Palestine Struggle". *Fact Sheets*. Trans Arab Research Institute (TARI). Disponible en línia.
7 — Issawi, C. (1978). "The 1973 Oil Crisis and After". *Journal of Post Keynesian Economics*, vol. 1, núm. 2, p. 6 i 14.
8 — Delgado, S. (2024). "Así podría superar la economía china a EEUU antes de 2030". *Estrategias de Inversión*. Disponible en línia.

Sonia Sánchez Díaz

Sonia Sánchez Díaz és professora de Relacions Internacionals i Vicedegana d'Internacionalització a la Facultat de Comunicació de la Universitat Francisco de Vitoria (Madrid). És doctora en Ciències Polítiques i de l'Administració per la Universitat Complutense de Madrid i té un màster en Política i Societat a Israel per la Universitat Hebrea de Jerusalem i un màster en Relacions Internacionals i Orient Mitjà per la Universitat de Durham. Al llarg de la seva carrera, ha combinat el seu perfil d'assessora i analista política internacional amb la gestió de projectes, la docència i la investigació. Actualment, també és integrant del Consell Científic del Reial Institut Elcano.